

“Droschak”

ORGANE
de la Fédération
Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԱԿ

Address: 4, 3, 7, P. R. F. BUREAU
Redaction du “Droschak”
GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

Հ Ա Յ Դ Ո Ւ Կ Ա Յ Ի Ն Կ Ռ Ի Ի Բ Ա Ս Է Ն Ո Ւ Մ

Դեկտեմբերի սկզբներին Բասէնում կռիւ է տեղի ունեւորում Դաշնակցական հայդուկային խմբի եւ սահմանապահ զինւորների ու քրդերի մէջ: Կռիւը տեւում է 4 ժամ եւ լինում է շատ յաջող մերձեց համար:

Տեղի ունեցած երկրորդ ընդհարման ժամանակ մեր ընկերներից ընկնում է մէկը սպանւած, իսկ զինւորների ու քրդերի կողմից՝ 5 սպանւած եւ 8-10 վիրաւոր:

1896-97

Մահու վարձուրելի հրեշտակը իր թւերը տարածել էր ամբողջ Հայաստանի վրայ: Հրի ու սրի բաժին դարձած մեր հայրենիքի աւերակները դեռ մնում էին և իրենց սև ծխով աւելի սևացնում Հայաստանի մահազուշակ խաւար երկինքը: Հարիւր հազար սրախող խող անմեղ հայերի դիակները մնացել էին ցիրուցան և վրէժ էին մրմնջում: Զիւնի հաստ սաւանն էր այդ պատառոտւած դիակները պահում գիշատիչ գազանների աչքերից:

Հազարաւոր սգաւոր մայրերի ու քոյրերի, կանանց և որդեկերանց սրտերը կսկծում էին և անիծում անդուժ մարդկութիւնը: Երկրի ամենահեռու անկիւններից լսում էր սոված, որբ ու անտէր մնացած թափառական հայ կանանց, մանուկների ու ծերերի սրբաւարտ ճակատները:

Դիպլոմատիայից, իրենից և իր դարերով պաշտած Աստուծուց յոյսը կորած հայի սրտում թագաւորում էր յուսահատութիւն և հիասթափում:

Նոյն իսկ ժողովրդի պաշտօնական ամենակորովի ղեկավարները շարեւ էին հայկական այս սարսափելի ճրգնածամում և սգում էին ամբողջ ազգի կորուստը: Միայն առիւծ զէյթունցու հսկայական կռիւը փոքրինչ սփոփում էր հայ ժողովրդի սիրտը:

Ահա այս վիճակում հայը դիմաւորեց 96 թւականը: Նոր տարին ո՛չ նոր յոյս և ո՛չ նոր կեանք էր խոստանում՝ տարաբախտ հային:

Հայի „պաշտպան“ լիրբ դիպլոմատները շփում էին իրենց ձեռքերը, որ անուղղակի կերպով թաթախւած էին հայի արեան մէջ, և իրենց կրծքերը զարդարում աշխարհիս ամենագազան թագաւոր՝ սուլթանի շքանշաններով:

Բայց սուլթանը դեռ չէր կշտացել հայի արիւնով. նա զգում էր, որ Վասպուրականը, այդ հայաշատ նահանգը, ընկճւած չէ. նա տեսնում էր, որ հայութեան սիրտը՝ շնորհիւ իր յեղափոխական ուժի, անձեռնմխելի է մնացել և տեղական վարչութիւնը չի համարձակւում փոքրիկ ուժով յարձակել Վանի վրայ:

Բայց պէտք էր հրէջ Լօբանօյի ծրագիրը ամբողջովին իրագործել: Վանի նահանգապետը սկսեց պատրաստել պատրաստուում էր և Վանը, որը աշնանը մի քանի յեղափոխական գործեր էր կատարել, չնայելով, որ ամբողջ Հայաստանը դողում էր դահճի սրից:

Վերջապէս յունիսի 15-ին մի հասարակ պատճառով սյայթեց Վանայ կռիւը: Հայ յեղափոխական տարրը հերոսաբար վեց օր կռիւ մղեց կառավարութեան զօրքերի դէմ և միայն մեր կեղծ պաշտպան Անգլիայի Աստիկան-կօնսուլի ծուղակն ընկնելով՝ քաղաքից հեռացաւ: Կրկին շողաց տաճկական սուրբ...

Քաղաքից հեռացած յեղափոխականները հանդիպեցին կառավարութեան զօրքերին և քրդերին, կրկին կռիւն սկսեց և այս անգամ փոքրաթիւ յեղափոխականները կրկնապատիկ զօրք ջարդելով, մինչև վերջին մարդը հերոսաբար ընկան կռւի դաշտում: Նրանց հետ մեռաւ և Վասպուրականի պահպան հրեշտակը, պաշտելի Պետօն:

Անվախ ու անձնէր հերոսներից ազատւած տաճիկն ու քիւրդը կրկին քաջացան և մինչև այժմ անմեղձեանքի Վասպուրականը հրի ու սրի բաժին դարձրին:

Առիւծ զէյթունցիների անձնատուր լինելը, Վասպուրականի կոտորածը, Անգլիական կօնսուլի կատարած ստոր դերը շարեցրին մնացած փոքր ի շատէ լաւատես հային էլ:

Հայ ժողովրդի վիճակը օրհասական էր, և ըստ երևոյթին. յուսահատութիւնը ընդհանուր: Ոչ մի տեղից

ոչ մի յոյս. երկիրը աւերակ, բանտերը լիքը անմեղ հայերով, դիպլոմատիան աւելի քարասիրտ և ստոր. իսկ մեր արիւնարբու թշնամին՝ սուլթանը կարծես աւելի զօրեղ: Այնքան զօրեղ, որ համարձակեց գրեթէ անմեղ հայ կտրիչներին օրը ցերեկով կախաղան բարձրացնել Եւրոպայի ստոր ներկայացուցիչների աչքերի առջև. մի քայլ, որ դեռ երբէք չէր արել:

Ժողովրդի սիրած հովիւը, նրա հաւատը վայելող միակ բարձր հայ պաշտօնեան, հայութեան բողոքի պաշտօնական թարգմանը արքային և ոչ ոք չկարողացաւ սուլթանին արգելել այդ քայլն անելուց:

Բոպէն ճակատագրական էր և վտանգաւոր, հայ ժողովրդի յուսահատութեանը յաջորդում էր կորստաբեր ընկալիան:

«Դաշնակցութիւնը» զգաց ճակատագրական վայրկեանի նշանակութիւնը, հասկացաւ ընկալիայի մահաբեր լինելը և վճռեց մի զօրեղ հարւածով ցնցել հայ ժողովրդին և չթողնել նրան, որ մեռելութեան ենթարկուի:

Հարւածը պիտի լինէր զօրեղ, սարսափ ազդող թէ սուլթանին, թէ Եւրոպային. նա պէտք է ցնցէր ընկալիայի գիրկը փարող հայ ժողովրդին և նոր կեանք, նոր յոյս ու նոր հոգի ներշնչէր նրա մէջ:

Դաշնակցականներս շատ լաւ զգում էինք մեր ջախջախած ժողովրդի զարհուրելի դրութիւնը. մեր սիրտն էլ այրւում էր, բայց մենք պարտաւոր էինք մի յանդուգն քայլ անել, թէկուզ կրկին մեծ զոհեր տալով միայն թէ ամբողջ ազգը յետ կանգնեցնէինք կորստաբեր ընկալիայից, յաւիտենական մեռելութիւնից:

Եւ ահա օգոստոսի 14-ին, Պոլսում, փառիշահների մայրաքաղաքում, հմուտ դիպլոմատների ամենանշանաւոր կրկեսում որոտաց հայ յեղափոխականի ուժերը:

Հարւածը անսպասելի էր. ջարդ ու փշուր եղած հայը իր գլուխը բարձրացրեց աւելի զօրեղ և աւելի հմուտ կերպով: Եւրոպական մամուլը հիացաւ այդ յեղափոխական «եզակի» ձեռնարկով: Մայրաքաղաքը մի շաբաթ անիշխանութեան մատնեց, սուլթանը փրփրեց, բայց անկարող եղաւ իր սրտի ուզած վրէժը առնել հայերից:

Հայութեան վրայ խաչ դնող դիպլոմատները նախ շշմեցին, և ապա գժւածի նման իրար ընկան և աւելի տաք կերպով ձեռք առան Հայկական հարցը:

Յուզւեց ամբողջ յուսաւոր մարդկութիւնը և հայ յեղափոխական վիշապից արդէն վախեցած դիպլոմատներից պահանջեց բաւականութիւն տալ հային:

Աորստաբեր ընկալիան կանգ առաւ: Պոլսի փառաւոր կռիւը արձագանք տւեց հայ ժողովրդի սրտում, դեռ յունիսի կոտորածի սարսափահար յիշատակները չմոռացած Անը սեպտեմբերին գլուխը բարձրացրեց: Տեղական յեղափոխական տարրը օրինակելի հերոսութիւններ արաւ և սուլթանի զօրավարներին ու զինւորներին պատերազմական դասեր տւեց:

Ցնցւեց և «Երիտասարդ Թիւրքիան» հայի հսկայական շարժումից ու կորովից, զգաց՝ թէ ինչ վտանգ է սպառնում ընդհանուր հայրենիքին՝ վատ վարչութեան պատճառով: Նա ըստ երևոյթին աւելի կենդանացաւ և կարծես պատրաստուում է գործնական կերպով ցոյց տալ իր գոյութիւնը իր ատած փառիշահին:

Այս բոլոր երևոյթները սուլթանին զգացրին, որ այնքան էլ հեշտ չէ հային ջնջել, որ կատաղած հայը շատ բանի ընդունակ է:

Սուլթանը կրկին հագաւ ծէր աղէսի դիմակը և սկսեց պոչը խաղացնել:

Զուր ջանք:

Մենք չենք հաւատում՝ ոչ սուլթանին և ոչ դիպլոմատիային:

Մե՛նք՝ հայերս, 96 թիւը վերջացնում ենք աւելի ուրախ, քան սկսել ենք:

Աւելի մեծ հաւատով ենք դիմաւորում 97 թւականը: Մենք ուշադրութիւն չենք դարձնում և իրենց խելօք ու աւելի փափկասիրտ կարծող հայերի բարանջանքների վրայ և բացարձակ կերպով յայտարարում ենք, որ միշտ պէտք է կուենք:

Մեր խիղճը հանգիստ է, որովհետև համոզւած ենք, որ հայի փրկութեան միակ միջոցը յեղափոխութիւնն է:

Մենք համոզւած ենք, որ այդ սուրբ կռիւը մեզնից պահանջում է ընդհանուր մարդկութիւնը, որի արժանաւոր անդամ լինել կարող է միայն ազատ հայը:

Հաւատացած ենք, որ այդ սուրբ մարտը մեզնից պահանջում է մեր ստրուկ ժողովուրդը, մեր աւերակ հայրենիքը և մեր հարիւր հազար նահատակների սուրբ յիշատակը:

Նոր տարին սկսում ենք գոչելով՝
Կռի՛ւ, կռի՛ւ և աւելի ահեղ կռի՛ւ:

Հ Ա Յ Դ Ո Ւ Կ Ն Ե Ր

Ծանր են տաճկահայ ժողովրդի այս տարւայ ընթացքում կրած տանջանքները: Հեռու քաղաքակրթւած աշխարհի աչքերից, ներքին նահանգներում շղթայած դժբախտների դրութիւնը յուսահատական է լուռ:

Բայց երբ արիւնլայ աւերակների մռայլ խորքերում մենք տեսնում ենք վրէժով վառւած, հայրենիքի վերքերով խոցւած հայդուկային խմբերի շարքերը, երբ յուսահատական ճիչերի, լաց ու կոծի միջից լսում են յեղափոխականների ահեղ գոչիւնները, երբ Մայր-Հայրենիքից փախչող թուլամորթների փոխանակ՝ երկիր են մտնում երիտասարդ կորովի ուժեր՝ ոտից գլուխ զինւած, երբ վերջապէս լքացածների ստրկական աղեր-

սանքների հետ միասին որոտում են կուռղ անձնակեր-
ների խրոխտ պատերազմական երգերն ու ընկած նահա-
տակների «կեցցէ՛ Հայաստան» վերջին գոչերը... ամենքի
համար արևի պէս պարզ պէտք է լինի, որ հայ
ժողովուրդը հարևաններ է կրել, բայց չի ընկճել, վի-
րաւորել է, բայց չի ընկել:

Այս են թելադրում մեզ ներկայ համարի մէջ յի-
շատակած Բասէնի փայլուն կուրծքերը, ուր թւով ան-
համեմատ շատ թշնամին կրեց խայտառակ պարտու-
թիւն և մանաւանդ Ղասպուրականի հերոսական ճա-
կատամարտերը, որոնք ահագին նշանակութիւն ունեցան
հայ ժողովուրդի և իր թշնամիների փոխադարձ յարա-
բերութեանց մէջ:

Ղանայ հռչակաւոր կուրծք և Ղասպուրականի աւե-
րումից յետոյ կառավարութիւնը դեռ նոր էր պատ-
րաստում հանգիստ կերպով նստել ժողովուրդի գլխին
ու իր ճանկերը խրել նրա մարմնի մէջ, երբ յանկարծ
դաշնակցական նոր տէրրորը և հայդուկային նոր գնդերի
անսպասելի երևան գալը խռովեց նորից Չարենորո-
գիչ Շաքիրի սևացած հոգին:

Շաքիրն այս անգամ էլ յոյս ունէր խարդախու-
թեամբ վերջացնել յեղափոխականների հետ. նոր կո-
տորածի սպառնալիքով նա ձգտում էր ազգաբնակու-
թիւնը բարձրացնել նրանց դէմ և ուսաց հիւպատոսի
միջոցով հրաւիրում անձնատուր լինել, խոստանա-
լով կեանքի ապահովութիւն: Բայց Պետօի և միւս ըն-
կերների կսկիծը սրտերին յեղափոխականները չէին
կարող կատաղաբար չմերժել որևէ բանակցութիւն:
Նրանք փառաւոր ապտակ հասցրին ուսաց կայսրու-
թեան ներկայացուցչին և ամենայն սառնասրտութեամբ
պատրաստեցան փառաւոր կուրծքի շօշափելի կերպով
ցոյց տալով, թէ անձնական կեանքի ապահովութիւնը
չէ յեղափոխական դրօշակը բարձրացնողի փնտրածը:

Շաքիրին չօգնեց՝ ոչ իր սպառնալիքը, ոչ ուսաց
դիպլոմատիան և ոչ անգլիական հիւպատոսի ռազմա-
գիտական ջանքերը: Այս բոլորը խորտակեց այն հըս-
կայական ուժի առաջ, որ կոչւում է ա՛ն ձ՛ն ա զո՛ հ ո՛ւ-
թ իւ՛ն: Երկու օրւայ հերոսական կուրծք յետոյ միայն
մեր ընկերները թողին քաղաքը, ջարդելով թշնամուն
և տալով ընդամենը մէկ զոհ:

Այս մեծ կուրծքի, ինչպէս նաև Հայոց-Չորում ու Ա-
խոռկայում տեղի ունեցած սպարտական ճակատամար-
տերի անսպասելի յաջողութեան շնորհիւ՝ առաջացած
վասպուրականցու ոգևորութիւնն ու մեր թշնամիների
բարոյական լքումը և համաճարակ կոտորածների ժամա-
նակ՝ քրդերի վոհմակներին ազդու դասեր տուող բա-
սէնցիների ներկայ վստահ քայլերը պէտք է ամենալաւ
ուղղեցոյցը լինեն քեզ համար, հայ ժողովուրդ:

Ոյժ տուր այդ խմբերին, թող տարածուին երկրի
բոլոր խորքերում: Դրանք են, որ վառ պիտի պահեն
քո ազատութեան յոյսը: Դրանք են, որ իրենց մշտա-

կան ու անսպասելի հարևաններով պիտի շշկացնեն
թշնամուր և թոյլ չտան, որ նա՛ ոչ մի ընդդիմադրու-
թիւն չտեսնելով քո կողմից, լռբանայ և չոքի վերա-
ւոր կրծքիդ վրայ:

Երբ կառավարութիւնը՝ ձեռքերը թուլացած՝ այլ ևս ոչ
մի ջանք գործ չի դնում Կօմիտաս քահանային սատկեց-
նող տէրրորիստին փնտրելու, երբ չարաչար ջարդած
զինւորները խոյս են տալիս հայդուկներին հանդիպե-
լուց, երբ հայ «ղաչաղների» վրայ յարձակում գործե-
լու համար՝ հարիւրաւոր մղոններ կտրող քիւրդը այս-
օր քիթը չի համարձակում դուրս հանել, երբ նոյն
այդ զաչաղները անցնում են իր գիւղի միջով,
երբ գոռոզ, դարերի ընթացքում հայերի վրայ ար-
համարհանքով նայող քրդերը խմբերով քաղաք են
թափում և շինքները ծռած՝ կառավարութիւնից օգ-
նութիւն աղերսում «Փլահների» դէմ... ամենայն
համարձակութեամբ գոչում ենք քեզ, հայ ժողովուրդ,
մի՛ վհատիր, ապագան քոնն է: Լաւ տես՝ և համոզ-
ւի՛ր վերջնականապէս, որ զէ՛նքի մէջ է քո փրկութիւ-
նը, որ քո «սարսափելի» թշնամին սարսափելի է... երբ
գործ ունի անգէնների, ծերերի, մանուկների, կանանց,
կամ կանացի սիրտ ունեցողների հետ:

Ձոհեր շատ ես տւել, ժողովուրդ, բայց թշնամիդ
է լքւածը, քոնն է բարոյական յաղթութիւնը, և սա
է քո երջանիկ ապագայի հաստատ առհաւատչեան:

Դ Ա Շ Ն Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Հ Ա Յ Դ Ո Ւ Կ Ա Յ Ի Ն Խ Մ Բ Ի Կ Ո Ւ Ի Ը

Հ Ա Յ Ո Յ Չ Ո Ր Ո Ւ Ս

Մութն ընկաւ, որոտագոչ թնդանօթների բօմբիւն-
ներն ու մարտինիների միահամուռ զալպերի թնդիւն-
ները դադարեցին Այգեստանը դղրդեցնելուց: Կուրը
վերջացած էր և մենք, կամայ ակամայ, պէտք է թող-
նէինք վանը: Երեք հոգի տեղացի վերցնելով մեզ հետ,
երեկոյեան ժամը 1-ին ըստ տաճկական, ելանք այգի-
ներից: Նախ քան ելնելը՝ մի մարդ ուղարկեցինք, իմա-
նալու համար, թէ ո՛ւր մնաց վարդանը իր խմբով:
Լրաբերը եկաւ, յայտնելով, որ քաղաքից քիչ առաջ
մի խումբ է դուրս եկած, սակայն յայտնի չէ: Վարդա-
նի՞ առաջնորդութեամբ, թէ ուրիշի: Երկար մտածելն
աւելորդ էր: հարկաւոր էր շտապել դեռ ևս ցերեկով
կուրծք ժամանակ պայմանաւորած էինք երեկոյեան ել-
նել Այգեստանից և միանալ միմեանց հետ Հայոց-Չո-
րում, Կէմ գիւղի սարում: Ուղեցոյցն առաջ ընկաւ,
մենք հետեւեցինք նրան: Ս. Խաչ վանքի ճանապարհին
նկատեցինք թարմ և շատ ոտնահետեր, այդ արդէն ապա-
ցոյց էր, որ մեր միւս խումբն այդտեղով անցել է և բոլորս

էլ յուսացինք, որ գիշերը նրանց հետ կը լինինք:

Մինչդեռ մենք լուռ ու մունջ քայլելով՝ այդ յոյսերն էինք որոճում մեր մտքերում, յանկարծ մի անակնկալ դէպք պատահեց, որ մեզ ընդմիշտ խանգարեց միանալու Վարդանի խմբի հետ, Հայոց-Չորում: Մեր դէմուդէմից, մթութեան մէջ ինչ որ սև կէտեր երևացին. նախ քան իմանալու, թէ ովքեր են դրանք, տղաներից մէկը հրացանն ուղղեց նրանց և արձակեց. այդ մի գնդակը մեր ամբողջ ծրագիրը քանդեց. մեքենայաբար մեզանից իւրաքանչիւրը պարտք համարեց մի գնդակ հասցնել սև կէտերին. և ուրիշ կերպ էլ չէր կարելի, որովհետև նրանք արդէն սկսել էին օգնութիւն գոռալով՝ փախչել դէպի մօտակայ գիւղերը: Պարզեց, որ երկու հոգի էին, որոնցից մէկը բարձրաստիճան պաշտօնեայի էր նմանում. այդ յայտնի էր նրա թողած վերարկւի նշաններից. նրանք եզներով ալիւր էին տանում Վան: Մեր արածը ներկայ պայմաններում ահագին սխալ էր. ամենքս էլ այդ զգացինք և մնացինք տեղերնիս կանգնած: Այդ միջոցին ուղղեցոյցն առաջ եկաւ և ասաց, որ նոյն ճանապարհով գնալն այլ ևս անկարելի է, որովհետև փախչողները շուտով կը հասնին գիւղերը, կը յայտնեն եղելութիւնն այնտեղ պահապան դուռնի բաւականաչափ զինւորներին և նրանք ճանապարհը փակելով՝ մեզ աւելի կը շեղեն մեր նպատակից: Ուստի պէտք էր փոխանակ հարաւարեւմուտք գնալու, ծուէրնք արեւելք, սեպտեմբերի 12-ը՝ Նոր-Գեղի դիմացի լեռան վրայ անցկացնելու:

Լուսադիմին մենք մեր դիրքերում նստած էինք: Ամբողջ օրը անցկացրինք անհաց և անջուր. անհաց, որովհետև չնայելով մեր բոլոր ջանքերին՝ նախընթաց օրը քաղաքից հաց հանել և վերցնելն անկարելի էր եղել. անջուր, որովհետև մեր չորս կողմը վխտում էին հովիւներն ու արտւորները, և մենք ջուր բերելու համար պէտք է իջնէինք առւի վրայ, որտեղ իսկոյն կը նկատուէինք, իսկ այդ այնքան էլ ակորթելի չէր մեզ համար: Արող էր դէպք պատահել և մենք սոված փորով բացի այն, որ ամբողջ ցերեկը պէտք է կուէինք, գիշերն էլ պէտք է փոխէինք տեղերնիս մի այնպիսի տեղ, ուր այդ ցերեկը ևս հացի համ չպէտք է տեսնէինք: Շուտ միջնեցնելու համար պառկեցինք քնելու, եթէ կարելի էր քնել այդպիսի լարած դրութեան մէջ. մանաւանդ որ երկինքն էլ այնքան հաշտ աչքով չէր նայում մեզ. անձրևի մանր կաթիլները լրացնում էին մեր դրութեան անկարելիութիւնը: Վերջապէս՝ ամպերի տակից արեգակի հազիւ մի քանի հատ երևացող ճառագայթներն իջան սարի յետևը: Մէջքերնիս կապելով դատարկ տոպրակնիս, հրացանները վերցրինք և իջանք դիրքերից դէպի դաշտը: Այս անգամ արդէն ինչ որ լինէր, չլինէր, պէտք է մեզ կէմայ սարը հասցնէինք՝ մերոնց հետ միանալու, եթէ միայն նրանք սպասում էին մեզ: Թէև ճանապարհը դաշտի միջով էր

անցնում, այնուամենայնիւ, գիւղերի մօտից անցնելուց, բաւական նեղութիւն էինք կրում, ահագին շրջաններ կազմելով. իսկ դրա պատճառը լինում էին հայ գիւղերի քիւրդ «նօբադարները» (պահապան), շները հեռուից իմանում էին մեր մօտենալը և հաչելով՝ իմաց տալիս քիւրդ-շներին, նրանք էլ հարայ-հրոցը ձգում էին և մեզ շեղում մեր ուղղութիւնից:

Այդ բոլորը դեռ կարելի էր տանել. բայց երբ վայ հասաւ տեղատարափ արձրւել, այլևս... դրանից վատ դրութիւն երևակայել անհնարին էր: Սոված, յոգնած, մինչև ոսկորնիս թրջած, չգիտէինք՝ ինչ անել. ցեխն ամենայն առատութեամբ կաչում էր մեր առանց այն էլ ծանրացած ոտներին, և դժւարացնում քայլելը. շուտ քայլել չէինք կարող, իսկ ծանր գնալն էլ այն նշանաւոր պակասութիւնն ունէր, որ մրսում էինք սարսափելի կերպով, ինչ անէինք արդեօք: Կէմ գիւղը մօտ էր. ինչ էլ որ լինէր, վճռեցինք մտնել մի մարագ, չորացնել շորերնիս, ցերեկով հաց բերել տալ գիւղից և գնալ ուղիղ դէպի Շատախ, ենթադրելով, որ Վարդանի խումբը ևս մեզ սպասելուց յետոյ, անցած կը լինի դէպի այն կողմը, ըստ մեր ծրագրի, որ կազմած էր Այգեստանում, նախ քան կառավարութեան հետ ընդհարում ունենալը:

Մտանք մարագներից մէկը, բայց տեղն անյարմար լինելով՝ մի երկու ժամից յետոյ տեղափոխեցանք մի ուրիշ մարագ, դարմանը յետ-յետ արինք, մտանք մէջն ու աշխատեցինք քնել: Լոյսին քիչ էր մնացել. հազիւ աղօթարանը բացել էր, որ մի կին եկաւ դէպի մարագը, նա դուռը բացաւ, ներս մտաւ, և յանկարծ մեկ տեսնելով՝ մնաց զարմացած, տեղը կանգնած. «Աման դուրս եկէք, — վերջապէս ձայն հանեց նա, — դուրս եկէք, ես ձեր բախտ, տունս կը քանդէք»: Շատ աշխատեցինք նրան հանգստացնել, չը յաջողեց. յայտնեցինք, որ սոված ենք, հաց բերէ՛ ուտենք, երեկոյեան համար էլ պաշար թխէ մեր փողով, ապա, հենց որ արեգակը մտնէ՝ կելնենք: Նա դուրս գնաց և յետ դարձաւ 9 հացով. 9 հացը 22 հոգուկ ինչ անէր... Հացը դրինք մի կողմ, քիչ յետոյ ուտելու: Հազիւ անցկացաւ մի ժամ, մի գիւղացի ներս մտաւ և ասաց, որ մատնւած ենք. մենք չհաւատացինք, կարծելով, որ նա միայն ուզում է մեզ հեռացնել գիւղից: Հանգիստ սրտով մնացինք մեր տեղը, մութին սպասելով. միևնոյն ժամանակ մի մարդ պատրաստեցինք մերոնցից, որ ելնէ և պահապանութիւն անէ: Դեռ ևս նա տեղից չէր շարժւել, երբ մի կարմիր ֆէսաւոր գլուխ մեր գունից նայեց ու փախաւ, «բուրդա դըլար» գոչելով: Դրանք զինւորներ էին:

Իսկոյն վեր թռանք մեր տեղերից և առաջին վայրկեանում, մի ինչ որ ներքին բնագոյմամբ, հեռացանք դռնից: Մեր սրտերը տրոփում էին... անց կացաւ շփոթման րոպէն և մենք հրացաննիս արդէն բռնած՝ պատրաստեցանք հանդիսաւոր, վճռական վայրկեանին

դիմաւորելու: Մի ինչ որ խորհրդաւոր լուսթեան, մի ինչ որ վեհ անշարժութեան միջոց՝ յանկարծ հնչեց «տղերք, ելնե՛նք» ազադակը: «Ելնե՛նք, ելնե՛նք» լուսեցան նոյնպէս մի քանի ձայներ և մենք դիմեցինք դէպի դուռը, հրացանները որոտացնելով: Խէ՛20՛ն, մեր ահագին ապագայ խոստացող, համարձակ Խէ՛զօն, մի րոպէի մէջ հրացանի փողով ցիրուցան արաւ անցքի մօտ Կարսած խուրձերը, և ամենից առաջ, երկու հոգով դուրս թռաւ: Ելանք... դրան առաջ, մի քայլ միայն մեզանից հեռու, ձեռքը կրծքին դրած, պառկած էր մեր սիրելի ընկերը, Ղարաբաղցի Խէ՛20՛ն... անարգ թշնամու գնդակը նրան ձգել էր վայրկենապէս: «Խէ՛զօն ընկաւ»: այս երկու բառը խորին թախծութեամբ թրթռաց մեր իւրաքանչիւրի շրթունքին: Յուզելու ժամանակը չէր. վերցրինք նրա հրացանը և սկսեցինք կուելով ցած իջնել դէպի Անգղ (Խօլաբ) գետի կամուրջը, որ գիւղից ներքև է ընկնում: Ի՞նչպէս եղաւ, որ մենք մէկ-մէկ գնդակահար չեղանք, այդ մի անլուծելի հարց է: Յիսունաչափ զինւորներ մարագի չորս կողմը վաղօրօք դիրք էին բռնել, և այնքան յարմար, որ նրանց հրացանի խողովակներն ուղղակի մեզ էին նայում. իսկ մենք ամբողջ մարմնով ցցած էինք նրանց դիմաց: Մենք չշտապեցինք փախչել, պատասպարել դիրքերում. կուում էինք կանգնած հարթ-հաւասար ձանապարհի, կամ կալի մէջ, ուղղակի նրանց հրացանների փողերին նշան բռնելով և արձակելով. իրենք չէին երևում. արդեօք շփոթւեցան՝ երբ տեսան, թէ մենք ինչ անփոյթ կերպով ենք վերաբերում դէպի մեր անձը, որ չկարողացան վնասել մեզ, թէ՛ մարագից իրար ետևից թռչեցին և աջ ու ձախ հրացան զարկելնիս վախցրեց իրենց, յայտնի չէ, միայն այս կար, որ մեր ոտների տակ փոշի հանող և գլխներովս տրզտրզով անցնող գնդակները, բռնուների կատաղի ձայների հետ, մեզ ոչինչ անել չկարողացան, ոչ դքի սիրար մազաչափ երկիւղ չձգեց: Հետզհետէ մենք ցած իջանք, ընկատելով երբէք, որ խմբի կէսը մարագում է մնացել: Մի երկու րոպէով դիրք բռնեցինք մի պատի տակ. պէտք էր տեսնել, թէ զինւորներն ինչպէս էին փախչում մեր անշեղ գնդակներից. բոլոր կարմիր Ֆէսերը, որոնք համարձակել էին քարերի յետևից երևալ, կրկին ծածկւեցան: Միևնոյն ժամանակ նկատեցինք, որ զինւորների մի մասն շտապում է կամուրջը գրաւելու. այդ արդէն մեր անյաջողութեան գլխաւոր աղբիւրը կը լինէր, ուստի թողեցինք դիրքերնիս և վազեցինք դէպի կամուրջը, միևնոյն ժամանակ թշնամու հետ անընդհատ կուելով: Ամուրջն անցանք. այդտեղ շատ յարմար էր կուել, դիրքի քարեր ևս կային. այդ ի նկատի ունենալով, որոշեցինք կամրջի այդ կողմում մնալ ու կուել, սպասելով խմբի մարագում մնացած մասին. բայց երբ ուշագրութեամբ կենցեցինք դաշտը, տեսանք, որ մեր այդտեղ մնալը լոկ վնաս կարող է յառաջացնել

որովհետև դաշտի մէջ մի բլրակ կար միայն, որտեղ մենք կարող էինք ամբողջ ցերեկայ համար դիրք բռնել ու կուել, իսկ միւս կողմից արդէն կուի ձայնը լսած՝ ձիաւոր քրդերն շտապում էին այն բլուրը գրաւել: Կուիւր կազդուրել էր մեր յոգնած, ջարդւած մարմինը. արիւննիս եռում էր և մեր թուլացած ջղերը պողպատի էին վերածւել. այդ կարելի էր իմանալ նրանից, որ մենք ձիաւորներից շուտ գրաւեցինք դիրքը: Այդտեղ, բլրի ծայրին քարեր շարեցինք և նրանց յետև պատասպարեցանք: Արտօսը մօտիկ էր. մերոնցից ոմանք առաջարկեցին՝ թէ քանի որ թշնամիները հեռու են, մեզ ամեն կողմից չեն պաշարել, խփենք, անցնենք Արտօս. այդ առաջարկութիւնը բոլորից ընդունւեց, սակայն ընդդիմացող ևս եղաւ, և մենք մեր սեղն սպասեցինք:

Մինչ այս, մինչ այն, հաւար հաւարի յետևից թռաւ դէպի Ոստան և շրջակայ քրդերի գիւղերը՝ մի կամ երկու ժամայ ընթացքում ձիաւորների և ոտաւորների ահագին բազմութիւնը՝ գայլերի վոհմակների նման, եկան թափւեցան մեր չորս կողմը, Ղըզըլ-Գաղի բոլոր քարերը գրաւեցին, մեր դիրքի հարաւարեւելեան կողմի փոքրիկ բլրակի յետևը շարւեցան, արևմտեան կողմի փորած առուններում լցւեցան, մի խօսքով, ամեն մի փոս, ամեն մի քար ազատ չմնաց քրդերից՝ գալիս էին ու գալիս, բայց և այնպէս չվերջացաւ նրանց գալը, տուտը չկտրւեց, և մենք 10-12 հոգով նստել էինք բլրի վրայ՝ շրջապատւած այդ անթիւ բազմութեամբ:

Սակայն ո՛ւմ հոգն էր, թէ ի՞նչ եղաւ մեր միւս կէսը: Սկզբում սկսել էինք կասկածել, որ նրանք արդէն զոհ գնացին թշնամու առաւելութեանը, մանաւանդ, երբ մարագի ծուխը թանձր օղակներով երկինք բարձրացաւ: Բայց մեր կարծիքը փոխեցինք շուտով, որովհետև մօտինների ձայները կրկին լսելի եղան: Արեմն նրանք դեռ ևս կուում և դէպի մեզ էին գալիս: Որպէսզի քրդերը ժամանակ չունենան նրանց ձանապարհը փակելու, սկսեցինք զբաղեցնել հրացանաձգութեամբ: Օ՛, մեր սրտերը փառաւորում էին, երբ 3000 քայլի վրայ նոր օգնութեան եկող քրդերին մեր մօտինների գնդակները փախցնում էին այս ու այն կողմ: Ծիծաղելի էր տեսնել, թէ ի՞նչպէս լրբերը այդքան տարածութեան վրայ մեզ վրայ շէշխանայ հրացան էին արձակում: Մեր կուիւն. իսկապէս փառաւոր էր. 10-12 հոգով դիմադրում, ի՞նչ դիմադրել, պար էինք ածում մարտիկներով ու շէշխանաներով զինւած մի մեծ բազմութիւն. մեր մէջ երբէք չէինք թողնում բերդանկայ արձակել. դործում էին միմիայն հրաշալի մօտինները. ահարկու գնդակը սլանում էր այստեղ ու այնտեղ վխտացող թշնամու խմբերի գլխին, նրանց փախուստ դարձնում, յետևից առանց մազաչափ ծուխ թողնելու, էլ ո՞վ կը համարձակէր իր դիրքից գլուխը բարձրացնել, որ յանդուգը կը մօտենար: Մինչ այսպէս մենք

ծաղրում էինք թշնամուն, Կէմի կողմում հրացանների ձայներն սկսեցին շուտ-շուտ և շատ-շատ լսելի դիտակն ուղղեցինք այն կողմը և տեսանք, որ մեր ընկերները դուրս են եկել այլուող մարագից, անցել են կամուրջը, և իրենց հետևող զինւորների հետ ճարակութեամբ կուկելով՝ գալիս են դէպի մեզ: Բոլորս էլ ուրախութեամբ համակեցանք, և, թէև լսել չէին կարող, սկսեցինք կանչել և սուլիչներով սուլել: Այնուհետև մեր ամբողջ ուշադրութիւնը կեդրոնացրինք նրանց գալիք ճանապարհի վրայ, միևնոյն ժամանակ աշխատելով չթողնել թշնամուն իրենց տեղերից շարժել: 1/4 ժամ տևեց, մինչև մերոնք մօտեցան մեզ. այժմ վստահ էինք, որ նրանք մեզ նկատելով՝ կիմանան ովքեր լինելնիս և կը գան մեր կողմը, բայց այդպէս չեղաւ. մեր աղաղակներն ու կանչելնիս վերագրում են քրդերին ու զինւորներին, և ուղղակի քայլում են դէպի այն կողմը, ուր արդէն թշնամին դիրք էր բռնել: Բոպէն սարսափելի էր. կարճ ժամանակից յետոյ նրանք կը լինէին ուղիղ թշնամու դիմաց և թերևս քչերն ազատէին: Ինչպէս անէինք նրանց իմաց անելու համար, որ բլրի վրայինը մենք ենք. թէև քրդերը բաւականաչափ մօտեցել էին մեզանից և նրանց գնդակները բլրի ամեն կողմից հողը երկինք էին թռցնում, այնուամենայնիւ մենք դուրս էինք գալիս շարած քարերի յետևից և գոռում, սուլում ու տոպրակնիս ցոյց տալիս: Մեր ջանքը իր ցանկալի հետևանքը ունեցաւ. նրանք վերջապէս ճանաչեցին մեզ և շրջեցան դէպի մեր դիրքը. քիչ յետոյ մեզ մօտ էին: Այս բոպէն հրձկելի էր. ուրախական աղաղակները թռան մեր բերաններից և նրանց գայլուստը ողջունեցին: Նրանք նոյնպէս մարագից դուրս էին եկել յաջողութեամբ, զոհ տալով վանեցի մի երիտասարդ, ԻԱԽԻՆ, որի Այգեստանում մտնող խմբերին արած ծառայութիւններն ու իր յանդուգն գործերն անմոռանալի են:

Երբ մենք հեռացել էինք մարագից, թշնամին սկսել էր իր վայրագ գործողութիւնն աւելի կատաղօրէն. հետևող զինւորները ևս կամրջի մօտից դարձել էին և իրենց ընկերների հետ միանալով՝ միահամուռ ուժով յարձակել պաշարւածների վրայ. սակայն մերոնք իրենց կողմից անգործ չէին մնացել. դռնից ելնելը վտանգաւոր համարելով՝ ծակել էին պատը և այնտեղից դուրս թռչելով՝ անցել կամուրջը, որից յետոյ արդէն մենք տեսանք բոլորը:

Այժմ, երբ այլևս երկմտութեան տեղիք չունէինք մեր ընկերների մասին, սկսեցինք մեր թշնամիների գրկիսին գնդակ տեղալ 20 հրացանով. քրդերը որտեղ ծածկւել էին, այնտեղ էլ մնացին. իսկ զինւորները, որ եկել արևելեան կողմում քրդերի մի մասի հետ շղթայ էին կազմել և իրենց ճարակի զալպերով գրնդակներ էին շաղում մեզ վրայ, իսկոյն ծածկւում էին, երբ նիկելապատ գնդակները փոշու ամպ էին հանում իրենց

շուրջը: Իսկապէս նախանձելի էր մեր այդ կուկը. կարծես մի աներևոյթ զօրութեամբ կաշկանդել էինք այդ բազմատեսակ բազմութիւնը: Իսկ երբ 2700 քայլի վերայ մօսինին ձիու թամբից գետին իջեցրեց ձիաւորին, այնուհետև խորին յուսահատութիւնը տիրեց երկչոտ թշնամուն և մենք թագաւորում էինք մեր փոքրիկ թագաւորութեան մէջ, բլրակի գագաթնակէտին: Առաւօտեան ժամը 10-ից մինչև երեկոյեան ժամը 6 1/2-ը մեր բերնից մի հառաչանք, մի յուսահատական խօսք չեղաւ. ոգևորութիւնը տիրել էր մեզ և մենք չէինք կարողանում երևակայել, որ մահը մալաչափ կարող է վախցնել մեզնից մէկն ու մէկին.

Մութը իր թևերը մեկնեց կուրի դաշտի վրայ. այդ այն բոպէն էր, երբ պէտք է վերջ տրւէր կուկն և բլուրը թողնէր: Ըրջակայքից բոլոր թագնւած քրդերն ու զինւորները գլխին հանեցին և վայրենի աղաղակներով ու հայհոյանքներով սկսեցին դէպի մեր դիրքը վազել: Այդ ժամանակ խորամանկութեան դիմեցինք, որոշեցինք, որ բերդանկաւորները նրանց վրայ հրացան արձակեն, իսկ մօսինաւորներն իջնեն. այդ այն օգուտն ունէր, որ թշնամին կը կարծէր՝ թէ դեռ ևս դիրքում ենք, երբ բոցերը կը սնսնէր: Այդպէս էլ արինք. 110-120-ներն ու աղաղակները կտրւեցան, երբ հրացանները ձռձռացին: Այդ բոպէից օգուտ քաղելով, բոլորս էլ բլրից իջանք, մինչդեռ քրդերն ու զինւորները դեռ շարունակում էին մեր դատարկացած դիրքերը գնդակահարել: Բլրի տակ մի առից շուր խմբից, յագեցրինք ծարաւնիս, և նստեցինք ակիւն, մի քիչ ամփոփելու մեր անելիքնիս: Արոշեցինք այդ գիշեր ելնել Արտօս, այնտեղից էլ անցնել Շատախ: Արոշումը վերջացած էր և մենք պատրաստուում էինք ճանապարհ ընկնելու, երբ մօտուկուց ձիանց դոփիւններ լսեցինք. աննկատելի մնալու համար չշարժեցանք. սակայն նրանք ուղղակի դուրս եկան մեզ վրայ, առանց մեզ նկատելու. մեր հրացանները որոտացին և նրանցից երկուսը նկատելի էր, թէ ինչպէ՞ս գլորւեցան. նրանց կողմից մի հրացան արձակեց և այդ միակ գնդակը խլեց մեզանից մեր դարբաղցի ՆԻԿՕԼԱՅԻՆ, որ առաջ «Հնչակեան» կուսակցութեան մէջ էր: «Տղերք ջան, ես ընկայ, կեցցէ Հայաստան» կանչեց նա խզած ձայնով և անշարժ մնաց... Մենք վերցրինք նրա հրացանը և հեռացանք: Այդ կուում մենք զոհ տւինք 3 հոգի, 3 հոգի էլ թեթև վիրաւորներ ունեցանք. թշնամու կողմից ընկել էին 4 զինւոր և 4 քիւրդ, չհաշւած վիրաւորւածներն ու ձիանքը:

Ձիաւորների հետ ունեցած դէպքից յետոյ ուղևորւեցանք դէպի Արտօս, մեր յետևից ունենալով սուլթանի որսորդական շներին, որոնք շէփորների անընդհատ ձայներով, գալիս էին դէպի մեզ, բայց ոչ յսակապէս մեզ համար, այլ հայաբնակ քերծ գիւղում գիշերելու: Մի երկու ժամից յետոյ մենք Արտօսի ստո-

րոտումն էինք: Այնտեղ արդէն նստեցինք հանգստանալու: Այժմ, երբ նստել էր մեր յուզմունքը, հոգեկան լարած դրուժեան մէջ չէինք գտնուում և կարող էինք կանոնաւորապէս մտածել սկսեցինք առանց մէկին ու միւսին խօսեցնելու, իւրաքանչիւրս մեզ ու մեզ խորհել... Այդ դրուժեան մէջ ամեն մէկիս էլ կարելի էր խղճալ. երրորդ օրն էր, որ մենք հաց չէինք տեսել: Ահմուտ Թ հաց տւին, այն էլ մնաց մարագում. ստամոքսնիս սոսկալի կերպով հաց էր պահանջում. ոտներնիս սպառնում էին չշարժել: Եթէ պաշար չէր, առիւ Կուրի ժամանակ մենք ամեն բան մոռացել էինք, իսկ այժմ... նայում էինք բարձրագագաթ սարին և հաշիւ տալիս, թէ արդեօք կարող ենք բարձրանալ: Փորձեցինք գարու հասկեր մաքրել և հատիկներն ուտել, չյաջողուեց. ի՞նչ արած. ծանր քայլերով, հանդըստանալով ելանք սարը, և երբ մեր դիրքը բռնեցինք, լոյսը բացուեց: Այդ օրն էլ անցկացրինք Արտասի վրայ, սինձ և աւելուկի թւեր ուտելով: Գիշերը վերջապէս հասանք հայաբնակ մի գիւղ, որտեղ հանգստացանք և մէկ-մէկ գարի հացիկներով լուեցրինք մեր ողբացող ստամոքսնիս: Այժմ հարկաւոր էր իմանալ՝ Վարդանը եկե՞լ էր այս կողմերը. ոչ մի նշան չկար: Միայն մի քանի օրից յետոյ մեզ հասաւ Վարդանի զինուորներից մէկը, նախօժ, որի մասին անհրաժեշտ է գոնէ մի քանի խօսք ասել:

Երբ Վարդանը Ահմայ սարումն էր, նրան ուղարկում է Ղզըլ-դաղ գիւղից հաց բերելու. սակայն մեր կռիւն արգելք է լինում նրան վերադառնալու սարը, յետոյ էլ ուղղում է դէպի Շատախ. բայց ճանապարհին մի գիւղում բռնուում է մի ինչ որ քիւրդ բէկի խօլամից (դրանիկ), «Ֆէդայի» անունով. ոչ մի երդումով, ոչ մի փաստով չի կարողանում նրան հաւատացնել, որ ինքը հասարակ հայ է և ոչ «Ֆէդայի»: Քիւրդը նրան յետևը գցած տանում է դէպի քաղաք հիւքըմաթին յանձնելու: Բայց նախօժ չի թողնում նրան իր մտադրութիւնն իրագործելու. յետևից վրայ է թռչում, նրա երկու խենջարները խլում գօտուց, և խրում երկու կողերը, սպանում ինչպէս շան, խողխողում և կողպտելով՝ յետ դառնում:

Նրան էլ մեզ հետ վերցնելով՝ մի թեթև շրջան կազմեցինք Շատախում և ուղղեցանք դէպի Վարագ: Վերադարձին կրկին Հայոց-Չորում, Ահմայ սարում թեթև ընդհարում ունեցանք քրդերի հետ, որ միայն հրացանաձգութեամբ վերջացաւ:

Վարագի ճանապարհից մարդ ուղարկեց քաղաք, որպէսզի այնտեղից մեզ համար ոտնամաններ և հաց հանեն, իսկ մենք ելանք սարը, «մասուր» ուտելով՝ սպասելով հացին: Երկրորդ օրը հասան հաց և ոտնամաններ:

Ախուկայի կուրի մասին հետևեալ անգամ:

Կ Ո Մ Ի Ց Ա Ս Բ Ա Կ Ա Ն Ա Ն

Վանայ Դաշնակցական կենդ. կոմիտէի ձեռքով սպանած Յէր-Վոմիտասի գործած դաւաճանութիւնները շատ շատ են: Միայն բաւական է յայտնել, որ սա էր մեր եղ առաջնորդական տեղապահ՝ Արսէն վարդապետի հետ եկեղեցու բեմէն նզովք կարդացող յեղափոխականներուն, յականէ յանւանէ սրիկայ, անբարոյական անւանելով նրանց: Նզովք կարդացին և այն ամենուն, որոնք տեղ կուտան յեղափոխականներին, յորդոր կարդացին բոլոր ժողովուրդին, որ ամեն կերպով ջրտեսն և «ղաչաղներու» որտեղ լինելը իմանալով՝ անմիջապէս կառավարութեան յայտնեն, կամ առաջնորդարանին:

Վոմիտաս քահանան ցերեկայ ժամ 11-ին եկեղեցիէն մենակ հիւանդի վրայ աւետարան կարդալու գնացած ատեն՝ տէրրօրիստը կը հասնի նրան, դաշոյնը քաշելով վզի մէկ կողմէն կը զարնէ՝ միւս կողմէն դուրս կուտայ և առջևի մասը կտրելով՝ գլուխը ետևը կը կախու, և անմիջապէս շունչը կը փչէ դաւաճանը:

Յէրրօրիստը ազատ է: Կառավարութիւնը ոչ մէկ խստութիւն ձեռք չառաւ այս մասին և ոչ որի չը բանտարկեց:

Սպանած քահանան դաւաճան Յովհաննէս աղայի (սպանած անցեալում նոյնպէս դաշնակցականների ձեռքով) ամենամտերիմ խորհրդականն էր:

Թող հանգերձեալ կեանքում իրար տեսնեն և զղջան:

Տ Ե Ղ Ե Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ա Յ Ի Ց

29/10-ին նոյեմբեր 96 թ.

Պայմանագրութեան կնքւելէն ի վեր երեք գունդ (2,400) զինուորներ կապանն Ուլսիոյ մէջ, թէեւ զօրանոցի շինութիւն ձեռնարկած է, բայց ստոյգ բան մը չենք գիտեր այս մասին, նոյնպէս Մարաշէն մինչև Զէյթուն խճուղիի շինութիւն ձեռնարկած է կառավարութիւնը, տեղական ժողովուրդները ձրի եւ բռնի աշխատեցնելով: Միւս քաղաքներու վիճակը առաջւանէն տարբերութիւն չունի, ամեն տեղ խեղճութիւն, թշւառութիւն...:

Թիւրքերուն եւ հայոց մէջ գրգռումը կը շարունակւի միշտ. անցեալները թիւրքերը որոշած են ընդհանուր կատարեալ կոտորած մը յառաջ բերել Այնթապի մէջ. բայց գայմագամին լաութեան եւ աչարջութեան շնորհիւ առաջն առնւած է, այժմ կառավարութիւնը փոխանակ այդ անձը վարձատրելու՝ պաշտօնանկ ընել օւտած է, եւ խեղճը կը թափառի Բիրիոյ մէջ: Վերջին դէպքերու առթիւ այնթապցի բանտարկեալները, որ անպարտ արձակւած էին նահանգական դատարանի վճռով, կրկին ձերբակալել սկսած են, իբր թէ իրենց անպարտութեան վճիռները Պոլսոյ Թէմիզի դատարանի կողմանէ իբրեւ թերի կտ դրկւած են. արդէն տասնի մը չափ անձինք կրկին բանտարկւած են, մնացեալներն ալ կը փնտուին եղեր: Մինչև ցայժմ անպարտ անձակւած անձի մը թղթերուն իբրեւ թերի վերադառնալն ամանահազագիւտ երեւոյթ մ'է, կերելի թէ կառավարութիւնը ասով կուզէ հասկցնել դատարանին, թէ պտոնց ամենն ալ ծանր-ծանր պատեհներու ենթարկէ, որովհետեւ հակառակ կառավարութեան կամաց, ասոնք կո-

տորածէն ազատելու բարեբախտութիւնն ունեցած էին
Յեղափոխական մի գործիչի մատնութեան զոհ գացած
են Կիլիկիոյ զանազան քաղաքներէն 150-է աւել սնամուկ,
բայց հարուստ, ազդեցիկ եւ ուսումնական մարդիկ

«ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ԹԻՒՐՔԻԱՆ»

Երկար ժամանակ («Երիտասարդ Թիւրքիա») կուսակցու-
թեան անդամների մէջ նկատուած է մի տեսակ խմորում:
Սրտասահմանում ցրւած զանազան տեսակ խմորը շատ են
դէս ու դէն ընկնում, զանազան փոփոխութիւններ անում,
բայց դարձեալ իսկական յեղափոխական ճանապարհը չեն
կարողանում գտնել, դարձեալ շարած հայեացքով շարու-
նակում են դիտել սուլթանի գազանութիւնները եւ ազի-
ոզորմ արտասուքներ թափելով, ողբալ սիրելիների, բա-
րեկամների անդառնալի կորուստը:

Վերջերում Պարիզում կայացած («Երիտասարդ Թիւր-
քիայի») ժողովից մենք իսկապէս շատ բան էինք սպա-
սում: Բայց այս անգամ էլ ցաւօք սրտի պէտք է խոստո-
վանենք, որ մեր սպասածները չարտարացան, որ լեռը
մուկ ծնեց: («Միզանի») առաջին համարից, որ այսուհետ
չարունակելու է լոյս տեսնել Պարիզում, իբր կուսակցու-
թեան պաշտօնական օրգան, մենք տեսնում ենք, որ
կուսակցութիւնը մնացել է նոյն անորոշութեան մէջ, զը-
նելով նպատակ («Կառավարութեան ու խալիֆայութեան
փրկութիւնը») եւ զբաղել է գլխաւորապէս վարչական
փոփոխութիւններով:

Մուրազ բէյն է նախագահը, կամ մի ուրիշը: Բննիչ ու
Կործակիչ մարմինը 3 հոգուց է բաղկացած, թէ 13. կու-
սակցութեան ներկայացուցիչը այս անունը պիտի կրի, թէ
մի ուրիշ . . . այս տեսակ մանր-մունր խնդիրները չեն,
որ պիտի զբաղեցնեն («Երիտասարդ Թիւրքիային») ներկայ
տագնապալից լոպէին, այլ իրենց նպատակի որոշ, խելա-
ցի դնելը ու այդ նպատակին հասնելու հաստատ, գործնա-
կան միջոցներ ընտրելը:

Միակ միջթարականն այն է, որ այսօր («Երիտասարդ
Թիւրքիան») անուրանալի է համարում հայ յեղափոխա-
կանների արժանաւորութիւնները եւ ներում է մեր սը-
խալները: Յոյս տածենք, որ այս խոստովանութիւնից յե-
տոյ իրենք տաճիկներն էլ կաճապարեն ձեռք բերել նոյն
«արժանաւորութիւնները»:

Վ Ե Ր Զ Ի Ն Ց Ե Ղ Ե Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

—Ստամբուլում ընդհարում է տեղի ունեցել, որի ժամա-
նակ սպանուել են կառավարութիւնից դժգոհ շատ սօֆտա-
ներ:

—Կրէտական ազխտայիան շարունակուած է: Յունաս-
տանի զինուորը երկիւղ է ներշնչում, որ առաջիկայ դարնան
չարժում տեղի կունենայ Մակեդոնիայում:

—Շէֆիկ բէյը՝ սուտիկանութեան նոր նախարարը ոստի-
կանական բարենորոգումներ է մտցնում Պոլսոյ թաղերում:

—Լուրեր են պատում, որ ընդհանուր ներման իրազէն
հրատարակել է: Բոլոր բանտարկուած հայերը աղատ պէտք
է թողնելն, բայց 82 մահւան դատաւարութեանը, որոնք
մատափ ուղարկուելու են արքայ եւ մասամբ յանձնուելու
են պատրիարքի իրաւասութեան Սաս-գիւղի եւ Բիթլիկի
կաթիկապոստներն ուղարկուելու են Երուսաղէմ:

—Արդեւեակ ընդհանուր ներման վրայ գլխաւորապէս
պնդում էր փրանսիական դիպլոմատիան, ստաճիկ կառավա-
րութիւնը հեղտութեան համար յայտարարեց, որ ներման
պէտք է արժանանայ նաեւ Մանդար բէյը՝ հայր Սալվա-
տորի սպանման հեղինակը, հակառակ դէպքում բոլոր հա-

յերն էլ պէտք է զրկուէին ներման չնորհից: Այսօր յաղթու-
թիւնը Գամպոնի կողմն է երեւում. սուլթանը խոստացել
է, որ Մանդար բէյը դատի է ենթարկուելու եւ որ ֆրանսի-
ական թարգմանը Մարաշում կարող է ներկայ լինել գա-
տավարութեան:

—Բացի այն գրաւոր յայտարարութիւնից, որ արել է
ուսական դեսպանը՝ եւրոպական կօնսուլի անհրաժեշ-
տութեան մասին, — եթէ միայն Բ. Դուռը ձեռնամուխ լինի
հանրային պարտուց վարչութեան հասոյթներին, — նէլիօ-
վը ուղղել է մի նոր յիշատակագիր, որին շատ մեծ նշանա-
կութիւն են տալիս:

—Դեսպանների վճիռը՝ ամենախիստ զաղտնիք պահպա-
նել իրենց խորհրդակցութիւնների մասին, նոյն իսկ Եւրո-
պական միւս պետութիւնների ներկայացուցիչներին, սաս-
տիկ ազդեցութիւն է թողել սուլթանի շրջապատողների
վրայ:

Կառավարութիւնը հրատարակել է 1897 թ. կելւ մտքի
հաշիւը. բանից դուրս է գալիս, որ այս տարւայ բոլոր
ծախքերը ծածկելուց յետոյ կառավարութեան ձեռքին մը-
նում է աւել ուր 82,000 ոսկի գումար:

Լուեցէ՛ք, անաժօթ, ստախօս թղթակիցներ. պապանձե-
ցէ՛ք, չար լեզուներ. ամաչեցէ՛ք, մնանկացած Եւրոպայի
նենգամիտ ներկայացուցիչներ . . . Տաճկաստանը ծաղկած
է եղել եւ ծաղկած կը մնայ:

Ա Ջ Գ

Ֆիլիպպոսից գրում են մեզ.

Կարապետ Էզնասան անուն հայ մեծատունը սրճարանի մը մէջ
յեղափոխականներու նկատմամբ անվայել լեզու մը գործածած ը-
լաւուն, յեղափոխական մը իր պարտքը համարեց փողոցին մէջ ապ-
տակել եւ ցեխին մէջ պտուկեցնել այդ անաժօթ եւ անխիղճ հա-
րուստը, իր խօսքերը իրեն վերադարձնելով:

Ոստիկանները վրայ հասնելով, ձերբակալեցին երիտասարդը,
որ ոստիկանապետին առջև անվրդով հետեւեալ յայտարարութիւ-
նը ըրաւ. «Այս խայտառակ Կարապետը անվայել խօսքերով . . .
հայրոց հայ յեղափոխականները: Ես յեղափոխական եմ. հայրս,
մայրս, քոյրս զոհած եմ հայրենիքիս համար եւ ասոնց փոխարէն
այդ խօսքերը պիտի լսեմ: Իմ պարտքս էր մեր, հետեւաբար եւ իմ
պատիւը պաշտպանել: Եթէ Թիւրքիոյ մէջ ըլլայ, դա՛նակը փողը
պիտի խրէի. թող առօթք ընէ, որ Պուլկարիոյ մէջ է»:

Ոստիկանապետը զարմացումով լսած է քաջ երիտասարդին
խօսքերը եւ «թո՛ւ» ընելով թքած է, լսելով Էզնասանին արատաքի-
րած հայրոցանքը:

Երիտասարդը ազատ արձակեցին նոյն երեկոյն իսկ:

Էզնասան թող ըստատուր համարի ինքզինքը, որ յեղափոխակա-
նին անհատական սրտմտութեան հանդիպեցաւ: Զեռնասս յեղափո-
խական մարմինը աւելի պաղ արիւնով, բայց աւելի սուսակի կեր-
պով կրնար լուծել իր վրէժը:

Ամենուն ալ ակամշին օղ ըլլայ աս:

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր Ի Ց Ո Ւ Ց Ա Կ Ը

Բօլք. ֆիլիպպոսից քաղ. կօմիտէի սնտուկի մէջ
ստացած է 225 լէվ 20 ս.

Լօվիչ քաղ. բժիշկ Սարեանօվէն 20 ֆրանկ

Բ. քաղաքի ուսանող. խմբից 15 բուլքի

Ցոպրիչի Եփրատ-Վաչէ-Արագ խմբից 12 ֆր.

Լօնդօնի «Ցիւչօ» ընկերութիւնից 20 ֆր.

Երկաթ քաղ. Երկաթ խմբէն 1 օսմ. ոսկի, 1 ֆրան-
սիական ոսկի և 3 արծաթ մէճիս.

Սուլինա քաղ. դաշնակցական խմբից՝ Սիմէօն Սեր-
գիսօվի ձեռամբ 30 ֆրանկ.

Կաշսակցութեան անձամբներէց խնդրում է թղթակցութեան
և ներատուութեան համար դիմել:

Rédaction du Droschak, Genève (Suisse)